ՖՐԻԴՐԻԽ ԵՆԳԵԼՍ

ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ ՅԵՎ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ

ԱՅԵԼՈՒՍՔՐԱՏ
1 9 3 5

ՖՐԻԴՐԻԽ ԷՆԳԵԼՍ

ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ ՅԵՎ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ

Գերմաներենից թարգ. յալմ խմբ.
Հ. ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

ՖՖ Ա 8039

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ • 1935

Խմբագրիչ Ա. Տ.-Միրզայան
Տեխն. խմբ. Ա. Խաչատրյան

▲

Գլավլիտի լիազոր Հ—55, հրատ. № 298
Տիրաժ 5000, պատվեր № 240, թղթեթ ՊՄԹ НК

▲

Հայկուսքաթի տպարան, Թիֆլիս,
Ալլահվերդյան № 27

Friedrich Engels

Die Bauernfrage
in Frankreich und Deutschland

ФРИДРИХ ЭНГЕЛЬС

КРЕСТЬЯНСКИЙ ВОПРОС ВО
ФРАНЦИИ И ГЕРМАНИИ

Армиздат, Ереван, 1935

Բաբելական և հնագույն կուսակցություններն աստիճանաբար կերպով զարգանում են, վոր այժմ գյուղացիական հարցը սոցիալիստների մոտ հանկարծ և ամենուրեք որակների մեջ և մտնում։ Ավելի հիշում, այդ կուսակցությունները պետք և զարգանային, վոր այդ վայրերց չի անցել անցնելը Իրլանդիայից մինչև Սիցիլիա, Անգլուրեիայից մինչև Բուլգարիա և Բալկանյան գյուղացին թե ընտիրություն, թե արտադրություն պրոցեսը և քաղաքական հղորություն շատ կարևոր գործոնն և ներկայացնում։ Արևելյան Եվրոպայի լոկ յերկու շրջաններ բացառություն են կազմում։ Բուն Մեծ Բրիտանիայում խոշոր հողատիրությունը և գյուղատնտեսական խոշոր արտադրությունն ամբողջովին զուրս են մղել ինքնուրույն տնտեսությունը վարող գյուղացուն։ Արևելյան Պրուսիայում այդ նույն պրոցեսը կատարվում և զարեր շարունակ և այդտեղ էլ գյուղացին ավելի ու ավելի կամ զրկվում և հողից (wird «gelegt»), կամ թե տնտեսական ու քաղաքական տեսակետից անզորություն և մատնվում։

Վորպես քաղաքական զորություն գործող, գյուղացին մինչ այժմ աչքի յե ընկել գլխավորապես միայն իր այն ապատիայով (անտարբերություն), վորը պայմանավորվում և գյուղի կղզիացած կյանքով։ Փոքրաքանակ յայն մասամբերի այդ ապատիան մի ամենահզոր հենցակ և ներկայացնում վոչ միայն պառլամեն-

տական բարքերի այն ապականման համար, որ տիրում է Փարիզում և Հռոմում, այլև ռուսական բրոնակալության համար։ Սակայն այդ ապատիան բնավ անհաղթահարելի չեր։ Բանվորական շարժումը ծագելուց հետո Արևմտյան Եվրոպայում, մանավանդ այն յերկիրներում, որտեղ դերիշխում և գյուղացիական թզուկային սեփականությունը (Parzelleneigentum), բուրժուազիայի համար բնավ դժվար չեր գյուղացիների ֆանատիզմի առջև սոցիալիստական բանվորներին որպես Partageux, որպես «բաժանարարներ» («Theiler») դարձնել կասկածելի և ատելի, որպես քաղաքի ծույլ, ագահ բնակիչների, որոնք շահագիտորեն նայում են գյուղացու սեփականության վրա։

1848 թ. փետրվարյան հեղափոխության շփոթ ազդեցությունները ֆրանսական գյուղացիների անակնկալ քվեառանքով արտադրեցին չախչախվելին։ Զգալով հանդիսա կյանքի, իր հիշողությունների շանմարանից գյուղացին գուրս հանեց նաև գյուղացիական կայսր Նապոլեոնի շուրջն ստեղծված առասպելը և հիմնեց յերկրորդ կայսրությունը։ Մենք բոլորս իմանում ենք, թե գյուղացու այդ մեկ գործը ֆրանսական ժողովրդին ինչքան թանգ նստեց։ Դրա հետևանքներից գեռ այսոր ել տառապում և նա։

Բայց այնուհետև շատ քան փոխվել է։ Արտադրության կապիտալիստական ձևի զարգացումը կտրել և գյուղատնտեսական մանր արտադրության կենսական նյարդը։ Այս վերջինն անհուսալիորեն քայքայվում և կործանվում է։ Հյուսիսային ու Հարավային Ամերիկայի և Հնդիկաստանի մրցումը հեղեղել է յեվրոպական շուկան ամեն հացով, ամեն այն սորտիանոց, որ Եվրոպայի և վոչ մի արտադրող այդ մրցմանը դիմանալ

չի կարող մաշել կայմածառերը, ինչպես և մանր գյուղացին, յերկուսն էլ համառոտ չափով կրծոտնեմն առաջ են կանգնած։ Նրանց գործիքներն յերկուսն էլ հղկաքարեր ու գյուղացիներ են, ուստի խոշոր կայմածառերը հրապարակ և յելնում գրպանս մանր գյուղացու շահերի պաշտպանության առաջամարտիկ, իսկ մանր գյուղացին—ընդհանուր առմամբ—ընդունում է այդ առաջամարտիկին։

Սակայն ժամանակի ընթացքում Արևմուտքում անկարգություններ և մի հզոր ազգությունական բանվորական կուսակցություն։ Փարիզյան հեղափոխության շրջանին հասուն շրջի մասնակիցներն ու զոհերը պարզվեց, ընդլայնվեց և խորացել են մի ծրագիր, որն ընդունակ է բավարարելու գիտակցական բոլոր պահանջները և որը պարունակում է գրեթե ոչ բոլորի համար ընդունելի պահանջներ։ Այդ պահանջները պաշտպանվում են գերմանական, ֆրանսական և բելգիական պատգամավորների ազգությունական պատգամավորների կողմից, որոնց թիվը անընդհատ աճում է։ Քաղաքական իշխանության նվաճումը ազգությունական կուսակցության կողմից շատ մոտ ապագայի գործ է դարձել։ Բացի քաղաքական իշխանությունը նվաճելու համար այդ կուսակցությունը պետք է, նախ, քաղաքից գյուղ գնա, պետք է գյուղում մի ուժ դառնա նա, որ գերազանցում է բոլոր մյուս կուսակցություններին իր պարզ անասնական ոգի կապի մասին, որ գոյություն ունի անտանական պատճառների և գրանց քաղաքական հետևանքների մեջ։ Գրանց, ասենք, գյուղացիների աչքերում բարեկամի վոշխարի մորթու տակ վագրաց արդեն ճանաչել և խոշոր կայմածառերով գայլի դեմքը,—ազգությունական այդ կուսակցությունը կարող է արդ-

գյուղ կործանման դատապարտված գյուղացուն հանդիսատեսն թողնել նրա կեղծ պաշտպանների ձեռքում, մինչև վոր նա, այդ գյուղացին, արդյունաբերական բանվորի պասիվ թշնամուց նրա ակտիվ թշնամին դառնա։ Ցնվ ահա, այդպիսով, մենք ընդհուպ կանգնած ենք գյուղացիական հարցի առաջ։

I

Գյուղի բնակչության այն մասը, վորին մենք կարող ենք դիմել, բաղկացած է շատ տարբեր տարրերից, վորոնք իրենց հերթին իրարից մեծապես տարբերվում են նաև ըստ առանձին վայրերի։

Արևմտյան Գերմանիայում, ինչպես Ֆրանսիայում և Բելգիայում, գերիշխում է թզուկային գյուղացիների մանր արտադրությունը։ Այդ գյուղացիները մեծամասնությամբ իրենց փոքրիկ հողամասերի սեփականատերերն են, իսկ փոքրամասնությամբ՝ հողը վերցնում են կապալով։

Հյուսիս-արևմտյան մասում՝ Ներքին Սաքսոնիայում և Շլեզվիգ-Հոլշտայնում, գլխավորապես խոշոր ու միջակ գյուղացիներ են, վորոնք առանց բատրակների ու ազատների, նույնիսկ առանց որավարձ բանվորների իրենց տնտեսությունը վարել չեն կարող։ Նույն գրությունն է նաև Բավարիայի մի մասում։

Արևելյան Պրուսիան և Մեկլենբուրգը խոշոր հողատիրության և խոշոր արտադրության շրջաններ են, վորտեղ տնտեսությունը տարվում է ծառաների, բատրակների և որավարձ բանվորների ձեռքով։ Մանր և միջակ գյուղացիները համեմատաբար՝ ավելի փոքր և մշտապես նվազող տոկոս են կազմում։

Մթնոլորտային գոյությունն ունենալ անփակության և արտադրության այդ բոլոր ձևերը, զանազան հարաբերություններով խառնված՝ ըստ տեղի պայմանների, առանց մեկի կամ մյուսի վրայ գերակշռության՝ մի բան ստրածության վրա։

Բացի գրանից, կան տարբեր ընդարձակությամբ շրջաններ, որտեղ անիտիան կամ կապալով վերցրած հողը չի բավարարում ընտանիքը կերակրելու, այլ միայն հիմք և ծառայում անալին արդյունաբերության համար, մարդն ապահովում և այլ կերպ անհատականացի մի ցածր աշխատավարձ և որպես շնորհիվ գյուղացու աշխատանքի արդյունքը մշտական ապառում և զանազան չնայած ամեն առարկայա մրցմանա։

Գյուղի բնակչության այս խավերից որոնք կարող են սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության կողմը դրավիչ Ընտրության պարզ և, որ այս խնդիրը մեզ հետաքրքրում է միայն ընդհանուր գծերով։ Մենք վերցնում ենք միայն առը արտահայտություն ստացած ձևերը։ Գյուղի բնակչության խառն խավերի և մթնոլորտների հետաքրքրության համար մեզ պակաս է տալիս։

Սկսենք մանր գյուղացուց, որոնք Արևմտյան Եվրոպայի համար ընդհանրապես բոլոր գյուղացիներից ամենամիայն ամենատիպերն է, այլև մեզ զբաղեցնող ամբողջ հարցի համար ամենաբնորոշ մանրամասն է և ներկայացնում։ Եթե մեր գիրքը գնալ մանր գյուղացին պարզարար և, ապա գրանում մենք ունենք այն բոլոր հանգամանքները, որոնց ազդությամբ կարող է որոշել մեր վերաբերմունքը գյուղի բնակչության մյուս բաղկացուցիչ տարրերը։

Մանր գյուղացի ասելով՝ մենք պարզ նկատի ա-

նենք մի փոքրիկ հողամասի սեփականատիրոջը կամ վարձակալին,—գլխավորապես առաջինին։ Նրա այդ հողամասն ավելի մեծ չէ, քան նա սովորաբար ընդունակ է մշակելու իր սեփական ընտանիքի ուժերով, և ավելի փոքր չէ, քան պահանջվում է նրա ընտանիքը կերակրելու համար։ Ուրեմն, այս մանր գյուղացին, ինչպես և մանր արհեստավորը, մի աշխատավոր է, որն իր աշխատանքի միջոցների սեփականատեր է և դրանով էլ տարբերվում է արդի պրոլետարից, այսինքն՝ արտադրության կործանված յուղանակի մի մեացորդ։ Իր նախահայրերից՝ ճորտից, մյուլքատուից և շատ բացառիկ դեպքերում՝ ազատ գյուղացուց, վորը պարտավոր էր կալվածատիրոջը վորոշ հարկեր վճարել կամ նրա համար վորոշ քանակի աշխատանք կատարել, մանր գյուղացին տարբերվում է յուրակի կենդանի։ Նախ՝ նրանով, վոր Ցրանական հեղափոխությունը նրան ազատագրել է ամենական տուրքերից և կալվածատիրոջ համար կատարվող ծառայություններից և լուծ մեծի մասին, համենայն դեպս Հունոսի ձախ ափին, նրա մշակած հողամասն հանձնել է նրան վորպես ազատ սեփականություն։ Այնուհետև՝ նրանով, վոր մանր գյուղացին զրկվել է ինքնաբավ մարկի (հողային համայնքի) պաշտպանությունից և նրան մասնակցելու հնարավորությունից, զրկվել է, ուրեմն, հին համայնական մարկի հատուկ թանները իր ցանից։ Մարկի համայնական հողերը մասամբ թալանեցին նախկին ֆեոդալ տերերը, մասամբ էլ գյուղացին նրանցից զրկվեց շնորհիվ լուսավորվածությունբուրժուական որենսդրության, վորը հենվում էր հռոմեական իրավունքի վրա։ Հետևանքն այն եղավ, վոր մանր գյուղացին անզոր դարձավ աշխատանքի

անասունները պահել՝ առանց գրանց համար գրից կեր գնելու։ Մարդի հողերից ոչոմիկու հնարամտությունից գրկվելը անհասկանալի դիրքերում է ամառվան պարտադրությունների վերացումը։ Աշխատանքի անհրաժեշտ անասունները պահելու հնարամտությունից զուրկ գյուղացիների թիվն անընդհատ աճում է։ Ներքևում տարբերությունն այն է, որ արդի գյուղացին կորցրել է իր նախկին արտադրական գործունեությունը։ Իր ընտանիքի անդամների հետ միասին առաջ նա իր անհրաժեշտ հումքից արտադրում էր իրեն անհրաժեշտ արդյունաբերական արդյունքների մեծագույն մասը։ Մնացածը նրան մատակարարում էին հարևան գյուղացիները։ Հիմա գյուղաքաղաքացի հետ միասին գրաղվում էին նաև արհեստներով։ Դրանցից ստացված արդյունքների համար նա վճարում էր գլխավորապես իր աշխատանքի արդյունքներով կամ համադրատարական աշխատանքով (ծառայություններով)։ Ընտանիքն, ամբողջ հանդերձ, բավարարում էր ինքն իրեն, արտադրելով համարյա ամեն ինչ, որ իրեն հարկավոր էր։ Դա համարյա լիովին նատուրալ տնտեսություն էր։ Փողի պահանջ համարյա չկար գյուղացու Փողային տնտեսություն և խոշոր արդյունաբերություն մեջ մտնելուն զուգընթաց կապիտալիստական արտադրությունն ոչ ամենին վերջ դրեց։ Եվ թե գյուղացուն, գոյություն հիմնական պայմաններից մեկը մարդի համար հողերից ոչոմիկն էր, մյուսը նրա ամենագիտելի արդյունաբերական աշխատանքն էր։ Այսպիսով գյուղացին մշտապես ամեն ինչ ունեցած և գրագիտ էր, անկիրթությունը, ժառանգության բաժանումները, դատական ծախսերը գյուղացիներին մեկ առ մեկ վաճառում էին քշում

Պարտքերով ծանրաբեռնվելն ավելի ու ավելի ընդհանուր երևույթ է դառնում, անընդհատ ավելի դժվարացնելով գյուղացիներից ամեն մեկի դրությունը։ Մի խոսքով, մեր մանր գյուղացին, ինչպես և արտադրության կործանված յուրաքանչյուր մի այլ միացյալ, անխուսափելիորեն կործանման և դատապարտված։ Նա ապագայի պրոլետարն է։

Իրրև այդպիսին, սոցիալիստական պրոպագանդին նա պետք է պատրաստակամություն ընդառաջ գնար։ Սակայն այստեղ գյուղացուն դեռևս խանգարում է անփականության զգացումը, որը նրա մեջ խոր արմատներ է թողել։ Ինչքան ավելի յուր դժվարանում այն պայքարը, որ նա մղում է իր վտանգված փոքրիկ հողամասը պաշտպանելու համար, նույնքան ուժգին հուսահատությամբ է կառչում նա այդ հողամասին, նույնքան ավելի նա սոցիալ-դեմոկրատի մեջ տեսնում է այնչափ վտանգավոր մի թշնամի, ինչքան վաղու

Մարդիկ համագործակցում են։ Անփակագծությունից զուրկ գյուղական բանվորները (այսինքն բատրակները և արտաքին աշխատողները) համար այդ ծրագրով պահանջվում է. աշխատավարձի մինիմում հատատել, որի չափը վարձում են արհեստակցական միությունները և համայնքների խորհուրդները. գյուղական արհեստագործական դասարանները հիմնել, որոնց կազմի կեսը բանվորներից պիտի լինի. համայնական հողի վաճառքն արգելել և պետական հողերը ազատ կապարում համայնքներին, վերջինների պարտավորեցնելով իրենց տրամադրությունն ունեցող ամբողջ հողը— թե անփակագծը և թե կապարում վերցրածը—ազատ վարձով անփակագծերի գյուղական բանվորների ընտանիքների ընկերությունների համայնքի վերահսկողության տակ կոլեկտիվ ուժերով մշակելու համար, արգելելով վարձու աշխատանքի գործադրումը. ծերերի և հաշմանդամների համար կենսաթոշակ սահմանել՝ համապատասխան ծախսերը ծածկելով խոշոր հողատիրության վրա դրած հատուկ հարկից ստացվող յեկամուտներով։

Մանր գյուղացիների համար, որոնց թվում այստեղ հատկապես նկատի պիտի առնվին նաև վարձակալները, ծրագիրը պահանջում է. համայնքների միջոցով ձեռք բերել գյուղատնտեսական մեքենաներ և ինքնաշարժներով դրանք վարձով տալ գյուղացիներին. հիմնել գյուղացիական ընկերություններ՝ պարարտացման նյութեր, գրենական խաղողականներ, սերմացու և այլն ձեռք բերելու, ինչպես և իրենց անդամների աշխատանքի արդյունքները վաճառելու համար. վերացնել այն հարկը, որը վճարվում է հողատիրությունները ձեռքից ձեռք անցնելու դեպքում, յեթե դրանց գինը

5000 ֆրանկից ավելի բարձր չե. հիմնել ըստ իբլանդական որինակի միջնորդ դատարաններ, վորոնք իրավունք ունենային իջեցնելու չափազանց բարձր կապալավարձը և վորոշելու այն վարձակալների ու կիսարարների (métayers) վարձատրության չափը, վորոնք մինչև հողի ոգտագործումից հրաժարվելն իրենց աշխատանքով բարձրացրել են այդ հողի արժեքը. վերացնել քաղաքացիական օրենսգրքի 2102-րդ հոդվածը, վորը հողատիրոջին իրավունք և տալիս բերքի վրա արգելք դնելու. վարկատուներին զրկել չհընձած հացը գրավ վերցնելու իրավունքից. արգելել գրավ վերցնել դաշտային գործիքները, բերքը, անասունը, պարարտացման միջոցները, աշխատող անասունները, մի խոսքով այն ամենը, վոր գյուղացուն անհրաժեշտ և իր տնտեսությունը վարելու համար. վերանայում վաղուց արդեն հնացած ընդհանուր հողային կապատարի խակ մինչ այդ գրա տեղային վերանայումը ամեն մի համայնքում. վերջապես, ձրի գյուղատնտեսական միջնակարգ կրթություն և գյուղատնտեսական փորձակայաններ։

Ինչպես տեսնում ենք, հոգուտ գյուղացիության առաջադրած պահանջները—հոգուտ բանվորների առաջադրած պահանջների մասին ասելիք չենք խոսում այնքան ել հեռու չեն գնում։ Այլ յերկիրներում գրանց մի մասն արդեն իրականացված են։ Վարձակալական միջնորդ դատարանների համար պարզապես իբլանդական որինակն և մատնանշվում։ Գյուղացիական ընկերությունները արդեն գոյություն ունեն. մերձ-հանրային շրջաններում Հողային կապատարի վերանայումը մոտ Արևմտյան Եվրոպայում մի մշտական բարի ցանկություն և գարձել մոտ միայն լիբերալներին, այլև

բյուրեղյանների մասն Ծրագրի Մեծագոծ կետերը ևս կարող են իրականացվել, որոշ չափով ունենալով կապիտալիստական կարգերին զարգացման չափաստանություն։ Այս նկատողությունների նպատակը լոկ ծրագրի բնութագրումն է. այդտեղ զարգացման կշռամբանք չկա. ընդհանրապես։

Ծրագրի ամենատարբեր շրջաններում կուսակցությունն իր այդ ծրագրով այնքան մեծ հաջողություն ունեցավ դյուղացիների մեջ, որ — արդարացնելու հետ միասին և դպրոց, — անհրաժեշտություն զգացվեց ծրագիրն էլ ավելի հարմարեցնել գյուղացիների ճաշակին։ Սակայն կուսակցությունն զգում էր, որ այդպիսով զիջումներ ուղի չի բռնում։ Զիջումով ընդհանուր սոցիալիստական ծրագրի հիմնական սկզբունքները, ինչպես կարելի էր գյուղացուն ասել, — գյուղացուն՝ մեկ իրրև հետադիմի պրոլետարի, այլ իրրև աշխատող անձնական սեփականատեր գյուղացու։ Այս տարբերությունը մեջտեղից վերացնելու համար գործնական դեր տալիս ներքին ներածության ձևով թեորիական պատճառաբանություն տրվեց, որը ձգտում էր ապացուցել, թե մենք գյուղացիական սեփականության պաշտպանությունն արտադրության կապիտալիստական յեղանակի կոգմից նրան սպառնացող կործանումից, սոցիալիզմի սկզբունքներին չի հակասում։ Թեև իրենք հեղինակները կատարելապես հասկանում էին, որ այդ սեփականության կործանումն անխուսափելի է։ Այժմ մենք հանգամանորեն քննություն կանենք այդ պատճառաբանությունն, ինչպես և ներկա տարվա սեպտեմբերին նանտի համագումարում ընդունած պահանջները։

Պատճառաբանությունն սկսվում է այսպես.

«Նկատի առնելով, որ համաձայն կուսակցության ընդհանուր ծրագրի բուն իմաստի՝ արտադրողները կարող են ազատ լինել միայն այն չափով, ինչ չափով որ նրանք արտադրության միջոցների սեփականատերեր են.

«Նկատի առնելով, որ արդյունաբերության բնագավառում արտադրության այդ միջոցները թեև արդեն կապիտալիստական կենտրոնացման մի այնպիսի աստիճանի են հասել, որ արտադրողներին կարող են վերածարձվել միայն համայնական կամ հասարակական սեփականության ձևով. բայց որ այդ յերևույթը—համընդհանուր դեպք արդի ծրանսիայում—բնավ չի նկատվում գյուղատնտեսության մեջ, որտեղ, ընդհակառակը, հողը շատ ու շատ շրջաններում դեռևս անհատ արտադրողների ձեռքում է և գտնվում, որպես նրանց անհատական սեփականություն.

«Նկատի առնելով, որ թզուկային սեփականությունով հատկանշվող այդ դրությունը թեև անխուսափելիորեն դատապարտված և անհետացման (est fatalement appelé à disparaitre), սակայն սոցիալիզմը կոչված չի արագացնելու այդ անհետացումը, որովհետև սոցիալիզմի խնդիրն է վոչ թե սեփականությունը զատել աշխատանքից, այլ ընդհակառակը՝ միացնել միմեանց ձեռքերում ամեն մի արտադրության այդ յերկու գործոնները, որոնց բաժանումը պրոլետարիատի դրության մեջ նեղված աշխատավորների համար առաջացնում է ստրկություն և թշվառություն.

«Նկատի առնելով, որ յեթե, մի կողմից, սոցիալիզմի պարտականությունն է՝ խաղաղ կալվածքների այժմյան դատարկապորտ տերերի սեփականազրկումից հետո այդ կալվածքները նորից հանձնել գյուղատնտեսական բան-

որոնցում թե սեփականության համայնական կամ հասարակական սեփականության ձևով, ապա, մյուս կողմից, նրա համար ավելի-պակաս հրամայական պարտականություն է՝ ինքնաշխատ գյուղացիների ձայնը հաղորդել սեփականությունը պաշտպանել հարկերից, վաշխառուներից և նոր առաջացած խոշոր կալվածատերերի ոտնձգություններից։

«Նկատի առնելով, որ այդ պաշտպանությունը նպատակահարմար և տարածել այն արտադրողների վրա, որոնք ձգտում են ուրիշների հողերը՝ որպես վարձակալներ կամ կիսագործներ (métayers), և որոնք, չնայած շահագործում են վարձու բանվորների, որոշ չափով հարկադրված են այդ անելու շնորհիվ իրենց նկատմամբ խոշոր գործադրվող շահագործման,—

«Այս ամենը նկատի առնելով, բանվորական կուսակցությունը, որը, հակառակ անարխիստների, դասակարգերի վերափոխման իր հույսերը ձեռ չեն կորցնում և թշվառության աճման ու տարածման հետ, այլ աշխատանքի և ընդհանրապես հասարակության ազատագրումն ապահովում է գյուղի և քաղաքի բանվորների կազմակերպվածությունից ու նրանց միահամուռ ջանքերից, ապահովում է նրանց կողմից կառավարության և արտադրության գրավումից, — բանվորական կուսակցությունն ընդունել և հետևյալ ազգային ծրագիրը, որպիսին կարելի չինի նրա միջոցով՝ գյուղատնտեսական արտադրության բոլոր ճյուղերը, գյուղատնտեսական աշխատանքի բոլոր տեսակների ներկայացուցիչներին, որոնք ստիպված իրավական տիրոջանների տակ ձգտում են ազգային հողը, միացնել միևնույն ապրանքի շուրջը՝ ընդգծելով ընդհանուր թշնամու,—կալվածատիրական ֆեոդալիզմի։

Այժմ քննենք հանդամանքներն այս վնասակարությունների։

Նախ՝ ֆրանսական ծրագրի այն դրությունը, համաձայն որի արտադրողի ազատությունը յուրաքանչյուր և արտադրության միջոցների սեփականություն, հարկավոր է լրացնել նրան անմիջապես հետևող մի այլ դրությամբ, համաձայն որի արտադրության միջոցների սեփականությունը հնարավոր է միայն յուրաքանչյուր ձևով. կամ որպես անհատական սեփականություն, որտեղ ձևը յուրաքանչյուր և ոչ մի տեղ արտադրողների զանգվածի համար գոյություն չի ունեցած և արդյունաբերական առաջադիմության շնորհիվ որեցոր ավելի ու ավելի անհնարին է դառնում. կամ թե որպես հանրային սեփականություն, այսինքն որպես մի ձև, որի նյութական և հոգեկան (intellektuelle) նախադրյալները կապիտալիստական հասարակության զարգացման ընթացքում արդեն ստեղծված են, և որ ուրեմն պետք է պայքարել արտադրության միջոցների հասարակական սեփականություն դարձնելու համար, ազատագրելով պրոլետարիատը տրամադրության տակ յուրաքանչյուր միջոցներից։

Արտադրության միջոցների հասարակական սեփականությունն այստեղ առաջադրվում է, ուրեմն, որպես մի հիմնական նպատակ, որի իրականացմանը պետք է ձգտել։ Ինչ այդ վերաբերում է ոչ միայն արդյունաբերության, որտեղ դրա համար հողն արդեն պատրաստված է, այլ մնացեալ բոլոր ճյուղերին, ուրեմն նաև գյուղատնտեսության։ Համաձայն ծրագրի, անհատական սեփականությունը յուրաքանչյուր և ոչ մի տեղ բոլոր արտադրողների համար գոյություն չի ունեցած։ Ահա ինչու և շնորհիվ այն հանդամանքի, որ արդյու-

նարկոտիկներ առաջադիմությունն առանց այդ էլ վերացնում է անհատական անփոփոխությունը, նրա պահպանման մեջ սոցիալիզմը բնավ շահագրգռված չէ, այլ շահագրգռված է նրա վերացման մեջ, քանզի վերանոց և ինչ չափով այդ ձևը գոյություն ունի հատուցիկական անփոփոխությունը նա դարձնում է անհնարին։ Մրցակցի ոչնչացման գիտակը պետք է նկատի ունենա նաև ծրագիրն իր ամբողջությամբ, քանզի կարող փոփոխում և ժամանում նանոսում առաջ բերած գրությի մեջ նրանում, քանզի այդպես արտահայտած ընդհանուր պատասխան հշտարտությունն ընդունելի չի հատուցում լոկ սենյակի պայմանները, վերանցում այժմ այդ հշտարտությունը կարող է մնալ միայն Արևելյան Եվրոպայի և Հյուսիսային Ամերիկայի մեջ։

Արտադրության միջոցներին մասնավոր սեփականությունն այժմ այդ արտադրողներին վերևն իսկական պատասխանը չի տալու։ Քաղաքներում արհեստն արդեն կրճատված է, իսկ Լոնդոնի նման խոշոր քաղաքներում նա արդեն ստիպված բարդվելու մանուֆակտուրայի և փոխարինվելու խոշոր արդյունաբերության, քարտաշությամբ զբաղվում է այն վարպետների արտաքնոցներում, վարձք անանկությունների ապրում։ Սեփական արհեստանոցներ ունեցող մանր գյուղացին վոչ ազատ է և վոչ ազատվում իր մանր հողատարածը կորցնելու վտանգից։ Նա ինքն, ինչպես և նրա տունը, բանը, նրան մի-յերկու կամ գաղտամասերը վաշխառուներն են պատկանում։ Նրա գոյությունն ավելի քիչ է ապահովված, քան արդյունաբերի գոյությունը, վորը գնի տերբնիկների հանդիսատ գրեթե և վարձատրվում մի բան, վոր պարտքերից ազատվելու այդ տարբերությունը չի վիճակվում։ Ընդունելք քաղաքացիական արենդարքի 2102-րդ հոդվածը,

ոգենքով ապահովեցնք, վոր արդեվված և գյուղացու գաշտային գործիքները, անասունները և այլն գրավ վերցնել, այնուամենայնիվ, անզոր կլինենք ապահովել նրա սեփականությունը, յերբ նա հարկադրված կլինի իր «հոժար կամքով» վաճառել իր անասունները, հողը ու մարմնով հանձնվել վաշխառուին և ուրախանալ, վոր այդպիսով հնտաձգում և իր կործանման մոմենտը։ Ինչ ամեն մի փորձ, վոր ուղղված և դեպի մանր գյուղացու սեփականության պաշտպանությունը, պաշտպանում և վոչ թե նրա ազատությունը, այլ նրա տգիտության առանձնահատուկ ձևը. դրանով դուք ավելի յերկարատև եք դարձնում այն դրությունը, վորի շրջանակներում մանր գյուղացին վոչ ապրել և կարողանում, վոչ մեռնել։ Ահա ինչու ծրագրի առաջին կետին ապավինելն այստեղ բոլորովին տեղին չեր։ Գաղափարությանն մեջ ասված և, վոր արտադրության միջոցներից մեկը, այն է՝ հողը, արդի Ֆրանսիայի շատ շրջաններում դեռևս գտնվում և առանձին արտադրողների ձեռքում՝ վորպես անհատական սեփականություն, իսկ սոցիալիզմի խնդիրն այն չեն, վոր սեփականությունը բաժանի աշխատանքից, այլ ընդհակառակը, այն և, վոր ամեն մի արտադրության այդ յերկու գործոնները միացնի միևնույն ձեռքերում։—Ինչպես վերը նշեցինք, վերջին դրությունս, այդքան ընդհանուր ձևակերպումով, վոչ մի դեպքում սոցիալիզմի խնդիրը կապնել չի կարող։ Ընդհակառակը, սոցիալիզմի խնդիրն է՝ արտադրության միջոցները գարձնել արտադրողների ընդհանուր սեփականություն։ Բավական և այս հանգամանքն աչքաթող անել, վորպեսզի վերոհիշյալ դրությունը մեզ ուղղակի այն սխալմունքի մեջ դցի, վոր իբր թե սոցիալիզմը կոչված և մանր գյուղացու այժմյան

կարծեցյալ սեփականությունն իր դաշտի նկատմամբ դարձնել նրա իսկական սեփականությունը, այսինքն՝ մանր վարձակալին դարձնել սեփականատեր, իսկ պարարքերի մեջ խեղդված սեփականատիրոջը դարձնել պարարքերից ազատ սեփականատեր։ Ինարկե, սոցիալիզմը շահագրգռված է ներառել, որ գյուղացիական սեփականությունն իր այդ կնոջ տեսքով վերացվի, սակայն վերացվի ոչ այդ յուրատեսակ։

Հասկանալի դեպք, որքան այնտեղ և հասել, որ պատասխանությանն մեջ ուղղակի հայտարարվում է, թե սոցիալիզմի պարտականությունը, այն է՝ նրա հրամայական պարտականությունն -է՝ էինքնաշխատ գյուղացիներին մանր հողային սեփականությունը պաշտպանել հարկերից, վաշխառուներից և նոր առաջացած խոշոր կալվածատերերի վտանգներից։ Դրանով ծրագրի պատասխանությունը սոցիալիզմի համար հրամայական պարտականություն է և դարձնում իրականացնել այն, ինչ որ նախորդ հոդվածով հայտարարված է։ Սոցիալիզմի վրա պարտականություն է դրվում «պահել» գյուղացիների իշխանությունը, թեև հենց այդտեղ էլ ասվում է, որ այդ սեփականությունն «անխուսափելիորեն դատապարտված է կործանման։ Հարկերը, վաշխառուները և նոր առաջացած խոշոր կալվածատերերն ուրիշ ինչ են ներկայացնում, յուրաքանչյուր ոչ լոկ զարթիչներ, վերանց մեջտեղով կապիտալիստական արտադրությունն իրականանում է և այդ անխուսափելի կործանումը։ Թե այդ յուրաքանչյուրից «սոցիալիզմը» գյուղացուն ինչ միջոցներով է պաշտպանելու, այդ կասենք մի քիչ հետո։

Սակայն մինչև մանր գյուղացու սեփականությունը

չեն, վոր պահանջվում է պաշտպանել նույն չափով ինչպես տակահարկավոր է այդ պաշտպանությունը տարածել այն արտադրողների վրա, վորոնք մշակում են ուրիշների հողերը՝ վորպես վարձակալներ կամ կրսրարներ (métayers) և վորոնք, յեթե շահագործում են որոշված բանվորների, վորոշ չափով հարկադրված են այդ անելու շնորհիվ իրենց նկատմամբ իսկ գործադրվող շահագործման։ Այստեղ մենք մոտում ենք մի բոլորովին տարորինակ բնագավառ։ Սոցիալիզմը միանգամայն հատուկ կերպով ուղղված է վարձու աշխատանքի շահագործման դեմ։ Իսկ այստեղ սոցիալիզմի հրամայողական պարտականությունն է հայտարարվում՝ միևնույն ժամանակ պաշտպանել ֆրանսական վարձակալներին, վորոնք շահագործում են վարձու բանվորներին—բառացի այսպես և ասված։ Եվ այդ պատճառաբանվում է նրանով, վոր վարձակալները վորոշ չափով հարկադրված են այդպես վարվելու շնորհիվ իրենց նկատմամբ իսկ գործադրվող շահագործման։

Ինչքան հեշտ ու հաճելի յե վար գլորվելը, յեթե արդեն թեք մակարդակի վրա յես կանգնած։ Յեթե հիմա գերմանական խոշոր ու միջակ գյուղացին դա և մեր ֆրանսական ընկերներին խնդրի՝ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության խարհրդի առաջ մի ջատել, վորպեսզի խոշոր ու միջակ գյուղացուն այդ կուսակցությունը պաշտպանի՝ բատրակներին ու բատրակուհիներին շահագործելու բնագավառում, ընդվզում այդ գյուղացին իր դիմումը պատճառաբանի էլը նկատմամբ գործադրվող շահագործումով վաշխառուների, հարկահավաքների, անասնավաճառների և հացի սպեկուլյանտների կողմից,—ապա նրան ի՞նչ պատասխան կտան ֆրանսական սոցիալիստները։ Եվ

ով կարող է յերաշխավորել, որ մեր խաչքար կալվածատեր-ագրարները կոտ կանեցին նրանց մոտ շնչ ուզելիք (չի՞ որ Ֆրանսական ազգայնականներն առաջարկի՞ նման մի առաջարկ էլ կոտ կանեցին և մրցրել հացի ներմուծումն ապագայացնելու մասին) և նույնիսկ չնչ խնդրի, որ գյուղատնտեսական բանվորների շահագործման ընդարձակում իրենց ազգայնական պաշտպանությունն ցույց տրվի, պատճառաբանելով այդ դիտումը «իրենց նկատմամբ գործադրվող շահագործումով՝ բրատցի, տակոնների և հացի վաճառականների կողմից»

Հենց այստեղ պետք է ասել, որ մեր Ֆրանսական ընկերները շատ հեռու չեն այնքան վատ բան մտածելուց, ինչպես այդ կարող է թվալ Հարցն այն է, որ վերը բերված հատվածը վերարտադրում է մի բարդվիճ առանձնահատուկ դեպք, այն է՝ Հյուսիսային Ֆրանսիայում, ինչպես և Բելգիայի շատերի ճակնդեղի կուլտուրա ունեցող շրջաններում, հողը վարձով տրվում է գյուղացիներին ճակնդեղի կուլտուրայի դրդվելու համար՝ չամրագրելով ծանր պայմաններով. ճակնդեղը նրանք պարտավորվում են վաճառել վորոշ գործարանների՝ այս վերջինների կողմից նշանակվող գնով. պարտավորվում են գնել վորոշ տեսակի սերմացու, գործածել վարոշ քանակի և նշանակած տեսակի պարարտանյութեր Բավական չի այս ամենը, ճակնդեղը հանձնելու ժամանակ էլ նրանց ամենատանջանքի կերպով խարում են. Այդ նույնը մեզ լավ հայտնի է Բելգիայի պրակտիկայից։ Եվ թե այս տեսակ գյուղացիներն են պաշտպանություն տակ ստանում, ապա պետք է ուղղակի և վորոշակի կերպով այդ հանգամանքը շեշտվեր։ Իսկ այնպես, ինչ-

պես այդ դրությունը ձևակերպված և իր անսահման ընդհանրականությամբ, նա վոչ միայն քրանսական սոցիալիստական ծրագրի, այլև ընդհանրապես սոցիալիզմի հիմնական սկզբունքի խախտումն և ներկայացնում։ Ահա ինչու նրա հեղինակները չեն կարող զանազանվել յեթե ամենատարբեր կողմերից այդ անփույթ խմբագրությունը շահագործվի հակառակ այն իմաստի, վոր իրենք հեղինակները դնում են նրա մեջ։

Նույն թյուրմացությունը կարող և առաջացնել պատճառաբանության յեզրափակիչ մասը. համաձայն վորի սոցիալիստական բանվորական կուսակցության խնդիրն է՝ «գյուղատնտեսական արտադրության բոլոր տարրերը, գյուղատնտեսական աշխատանքի բոլոր տեսակների ներկայացուցիչներին, վորոնք զանազան իրավական տիտղոսների տակ մշակում են ազգային հողը, միացնել միևնույն պայքարի շուրջը՝ ընդդեմ ընդհանուր թշնամու,—կալվածատիրական ֆեոդալիզմի։» Սակայն վճռականորեն մերժում եմ այն, թե իբր վորևե յերկրի սոցիալիստական բանվորական կուսակցությունն նպատակ ունի իր դիրքն ընդունելու, բացի գյուղի պրոլետարներից և մանր գյուղացիներից, նաև միջակ ու խոշոր գյուղացիներին կամ նույնիսկ խոշոր կալվածքների վարձակալներին, կապիտալիստական մեծատեսչներին և ազգային հողի այլ մշակողներին։ Ընդունում ենք, վոր այդ բոլոր տարրերի համար կալվածատիրական ֆեոդալիզմը կարող և յերևան գալ վորպես մի ընդհանուր թշնամի։ Մենք կարող ենք վորոշ հարցերում նրանց հետ միասին գնալ, վորոշ նպատակների համար կարող ենք միաժամանակ նրանց հետ միասին կռվել։ Ճիշտ և, մեր կուսակցության շարքերն էլ հասարակական ամեն մի գաղափար-

դեպ կարող ենք ընդունել առանձին անհատներ, սակայն կապիտալիստական, մինչև բուրժուազիայի կամ մինչև պրոլետարիատի շահերը հնարավոր խմբեր մի դեպքում ընդունել չենք կարող։ Բայց այս կետն ենթադրում ենք այնքան մատ չեն տրամիած, ինչպես այդ կարող է թվալ առաջին հայացքից։ Ակնհայտ է, որ այս բոլորն մասին հեղինակները բարդվին չեն մտածել։ Իրականությունը, նրանք համակված են ընդհանրացնելու ունակով, և նման պայմաններում թող չպարտանան, որ հասուցվում են քան իրենց խոսքերը։

Պատմաստատիստիկայի հետևում են ձգտերին ամենայնիվ նոր լրացումները, որոնք նույնքան անփույթ կերպով են խմբագրված։

Այն կետը, որի համաձայն համայնքները ձևք են բերում դյուզամանակական մեքենաներ և այս վերջինները քան իրենց ինքնարժեքի տալիս են վարձով դյուզացիներին, յունիարկված և հետևյալ փոփոխմամբ. առաջին՝ այդ նորատակն իրականացնելու համար համայնքները պետությունից ստանում են ֆինանսական ամոնգակությունն և յերկրորդ՝ համայնքները պարտավորվում են մեքենաները տրամադրել մանր դյուզացիներին ձրիաբար։ Կասկածից դուրս է, որ մանր դյուզացիներին այս նոր զիջումը որևիցե շոշափելի ազդեցություն չի բերում, որովհետև նրանց դաշտերն ու նրանց արտադրություն յեղանակը մեքենաներ գործածելու համար շատ քիչ հնարավորություններ են ներկայացնում։

Այնուհետև պահանջվում է. գյուղացուն ունեցող անուզգակի և ուղղակի բոլոր հարկերը փոխարինել մի միասնական արդարացի հարկով՝ այն բոլոր յեկամուտների նկատմամբ, որոնք գերազանցում են 3000

ֆրանկից։—Նման պահանջ տարիներից ի վեր գոյություն ունի համարյա բոլոր սոցիալ-դեմոկրատական ծրագրերում, բայց նորություն է այն, որ այդ պահանջը հատկապես առաջադրվում է մանր գյուղացիների շահերը պաշտպանելու համար։ Ցեղ այս հանգամանքը ցույց է տալիս, թե դրա նշանակությունն ինչքան քիչ է հասկացվել Որինակի համար վերցնենք Անգլիան, որի պետական բյուջեն կազմում է 90 միլիոն ֆունտ ստեռլինգ։ Այդ գումարից 13,5-ից 14 միլիոնն ստացվում է յեկամտային հարկից, մնացած 76 միլիոնի մի աննշան մասը՝ դանազան ձեռնարկների (փառ, հեռագիր, կնիք) հարկումից, իսկ նրա խոշոր մասը՝ մասամբ անուղղակի հարկումներից, բոլոր քաղաքացիների և առավելապես չքավորների յեկամուտներից մշտապես կատարվող փրցնելու միջոցով, որ տեղի յի ունենում ամեն, աննկատելի գումարներով, սակայն միասնորում է շատ ուշագրավ միլիոններ։ Ցեղ պետք է ասել, որ այդի հասարակության մեջ պետական ծախքերը մի այլ յեղանակով ծածկելը հազիվ թե հնարավոր լինի։ Ենթադրենք, թե այդ 90 միլիոնը հավաքվում է Անգլիայում ամբողջապես որպես ուղղակի պրոգրեսիվ հարկ այն յեկամուտներից, որոնք գերազանցում են 120 ֆունտ ստեռլինգից, կամ 3000 ֆրանկից։ Հանձին Դիֆֆենի ավյալների, Անգլիայի միջին տարեկան կուտակումը, նրա զուտ ազգային հարստության տարեկան աճումը 1865—1875 թվականներին կազմելիս է յեղել 240 միլ. ֆ. ստ։ Ընդունենք, թե այդ գումարն այժմ հասել է 300 միլիոնի։ Այդ դեպքում 90 միլիոնի հասնող հարկային բեռը կկազմեր կուտակման ամբողջ գումարի համարյա մի յերրորդ մասը։ Այլ կերպ ասած, զուտ մի կուտակա-

թութիւն, թոյլ ապիրատականներ։ Եւ ան գործի ձեռնարկել չի կարող։ Ցեղ մը ինքը ապիրատներէն կառավարութիւն պրպտել կանգնեցնեն, երբոր այնպիսի գործեր կիրառուին, որոնք հարկաւոր են այդ անիծեալ վրայոն մը անցեալին, բոլորովին անանցան մնաց, իսկ մեր գրագրութիւնները առջև բոլորովին ալ հեռանկարներ կրացին։

Ինչպես յիշեցուած է, հեղինակները իրենք ալ պիտի ելնեն ընկնուն, որ գրագրութիւնները հարկաւոր են այդ անիծեալին գեր յիրկարը պիտի ապրանն, և այդ պատճառով երբոր «առաջին» (en attendants) հանելու պահանջում են հասարակաց։ Հնարաւոր հարկի վերացում՝ ինքնաշխատ բոլոր գրագրութիւնները համար և այդ հարկի չափը ամենագոյն հիրատակով ծանրաբեռնուած բոլոր հարամանները համար։ Այս պահանջի վերջին մասը կարող է վերաբերիլ միայն ազգի խոշոր գրագրական հարամանները, որոնց մշակումն ընտանիքի ուժերից վեր է։ Հետևապես, պահանջի այդ մասն ևս նպատակաւոր է այն գրագրութիւնների համար, որոնք «վարձու բանվորներ» են շահագործում։

Հետ. «Երբոր և ձկնարտադրութիւն ազատութիւն տուանց երբեմն տահանատիկումներ, այն պայմանով միայն, որ գնալ վերջի կենդանիներ, ձուկը և չիրնուած հացը խնայողական վերաբերմունք ցուցադրիր։— Այս ամենը հնչում է իրրև մի շատ ժողովրդական պահանջ, սակայն դրա առաջին մասը վերացվում է յիրկրորդ մասով։ Գրագրական ամբողջ ստրատեգիան վրա արգելն այսպէս գրագրական ամեն մի ընտանիքի քանի նոպատասակ, կաքաւ, գայլամակ և ծանան և բաժին ընկնում։ Մի թիթեռ ամբողջ, քան ամեն մի գրագրական կարելի կլինի տալ տարեկան մի ազատ որ վերջի և մեկը՝ ձկնարտադրութիւն համար։

«Որենքով սահմանած, ինչպես և ըստ սովորության ընդունած սակսի նվաղեցումը, այսինքն, հակավաշխատական որենքների կրկնության մի նոր փորձ՝ կիրառելու վոստիկանական այն միջոցառումները, որոնք յերկու հազար տարի շարունակ միշտ և ամենուրեք անհաջողության են հանդիպել։ Եթե ժամը դյուղացին ընկնի մի այնպիսի դրության մեջ, որ վաշխառուի ոգնությանը դիմելը նրա համար չարիքներից փոքրագույնը հանդիսանա, ապա վաշխառուն միշտ ել նրա արյունը ծծելու միջոցներ կգտնի, խուսափելով հակավաշխառուական որենքներից։ Լավագույն դեպքում այդ միջոցառումները կծառայեն վորպես ժամը դյուղացուն հանգստացնելու միջոց, բայց նրան վորևե ոգուտ չեն բերի։ Ընդհակառակը, վարկավորման գործը նրա համար կդժվարանա հենց այն ժամանակ, յերբ նա վարկի մեծագույն կարիք ունի։

«Ձրի բժշկական ոգնությունն և գեղջրայքի ժառանգարարությունն ինքնարժեքով»—համենայն դեպս սա դյուղացու պաշտպանության վերաբերող մի հատուկ միջոցառում չեն։ Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ծրագիրն ավելի հեռուն և գնում, պահանջելով նաև գեղջրայքի ձրի ժառանգարարություն։

«Պահեստի զինվորների ընտանիքների ապահովումն այն ժամանակաշրջանում, յերբ նրանք ծառայության են կանչվում»—Գերմանիայում և Ավստրիայում արդեն գոյություն ունի, թեև վերին աստիճանի անբավարար ձևով։ Այս պահանջը ևս հատուկ գյուղացիական պահանջ չեն։

«Պարարտանյութերի և գյուղատնտեսական մեքենաների ու արդյունքների տեղափոխման տարիֆի իջեցումը»—նույնպես արդեն իրականացված և Գերման-

նիստյան, ընդվզում դյուամբրատիս կիրառվում և հա-
դուստ... խոշոր կալվածատերերի։

«Ամենջատիս ձեռնարկել նախապատրաստական աշ-
խատանքներ՝ մշակելու համար այն հատարակական աշ-
խատանքների պլանը, որոնք պահանջվում են հողը
բաժանելու և գյուղատնտեսական արտադրությունը
բարձրացնելու համար — այս կետն ամեն ինչ անարդա-
շությամբ և զեղծիկ խոստումներով լայն դաշտի մեջ և
դնում և կրկին ամենից առաջ խոշոր կալվածատերերի
շահերին և համապատասխանում։

Մի խոսքով, բոլոր մեծադոզդ թեորիական պատ-
հառարանությունից հետո ապրարային նոր ծրա-
գրի գործնական առաջարկները մեզ բնավ չեն բա-
ցատրում, թե Ֆրանսական բանվորական կուսակցու-
թյունն ինչպես պետք է կարողանա ապահովել
ժամը գյուղացուն նրա թզուկային հողաբաժնի անվտա-
նգությունը, որը — հենց այդ կուսակցության ասելով — անխուսափելիորեն կործանման է դատապարտված։

II

Մեր Ֆրանսական ընկերներն անպայման արդա-
րացի չեն հետևյալ կետում. Ֆրանսիայում անհնարին
է փոքրիկ անական հեղաշրջում կատարել, յուրաքանչ
ժամը գյուղացին դրան դեմ է։ Սակայն, թվում է ինձ, որ
գյուղացուն ժամանելու համար նրանք ճիշտ կետին չեն
հենել լծակը։

Ինչպես երևում է, նրանց համար յուրահատուկ է ծառա-
յում այն հանգը, թե ժամը գյուղացուն կարելի չի նվա-
ճել այսպես-ասած, հանդիսավոր արդեն առաջիկա ընդհանուր
ընտրությունների համար։ Սակայն նրանք կարող են

հուսալ այդ նպատակին հասնելու միայն այն դեպքում, յեթե գյուղացիներին հասարակ և ընդհանուր բնույթ կրող խոսքեր ասեն, որոնց պաշտպանության համար հարկադրված կլինեն շատ ավելի համարձակ քննադատական կշռադատումների ոգնության դիմելու։ Հարցին ավելի մոտիկից ծանոթանալով, հայտնի յե դառնում, որ ընդհանուր բնույթ կրող խոսքերն իրենք իրենց հակասում են (որինակ, յերբ խոստանում են կանգուն պահել մի դրության, որը հենց իրենց կողմից հայտարարվում և որպես անխուսափելիորեն կործանման դատապարտված), իսկ առաջարկած առանձին միջոցառումները կամ վրան ապրելության զուրկ են (հակավաշխատասիրական որենքները), կամ բանվորների ընդհանուր պահանջներ են ներկայացնում, կամ այնպիսի բնույթ են կրում, որ նաև խոշոր կալվածատերության շահերին են ծառայում, կամ, վերջապես, միջոցառումներ են, որոնց նշանակությունը մանր գյուղացու շահերի պաշտպանության առնչակնից բնավ մեծ չեն։ Վերջապես, ծրագրի դուռ դրծնական մասն ինքնուրույնության ուղղում և նրա սխալ ներածությունը և պատճառաբանության վատնզավոր յերևացող ու մեծադրոշ բառերը փաստորեն անմեղ չափի յի վերածում։

Կարող ենք ուղղակի հետևյալ հայտարարությունն անել. քանի որ մանր գյուղացիները հասակված են նախապաշարումներով, որոնք պայմանավորված են նրանց վրա անտանելի ղրության, նրանց դատարկաբանության և կղզիացած կյանքով, և որոնք նրանց մեջ ուժեղացվում են բուրժուական մամուլի և խոշոր կալվածատերերի կողմից, այդ մանր գյուղացիական մասսային մենք կարող ենք կարճ ժա-

մանակում մեր կողմը գրավել միայն այն դեպքում, եթե նրան խոստանանք անենք, որոնց մասին ինքներս գիտենք, որ չենք կարող կատարել։ Այն են, մենք նրանց պետք է խոստանանք միայն բարձր պարգևներում պաշտպանել նրանց անփոփոխությունը անտեսական բոլոր ուժերի հարձակումից, այլև նրանց ազատագրել հենց այստեղ նրանց գրա ճանապարհ բնից—գործակալին դարձնել ազատ անփոփոխատեր, իսկ անփոփոխատերերի գրած հոդվածներն ազատել պարտքից, վճարելով նրանց փոխարեն այդ պարտքը։ Եթե այդ մեզ հաջողվի, կարելի մենք կգտնվենք այնտեղ, որտեղից անհրաժեշտորեն նորից այժմյան գրությունը կզարգացնար։ Դրանով մենք գյուղացուն էլ չի կազատագրելիք, այլ լոկ կենտրոնացնելիք նրա կրծանման մոմենտը։

Բայց մեզ ձեռնտու չէ գյուղացուն այստեղ-վաղը մեր կողմը գրավել, որպեսզի նա մեզանից՝ վաղը-ժամանակ յերթա դարձնի, հենց որ պարզվի, որ մենք չենք կարող կատարել ասած խոստումները։ Մենք չենք կարող մեր կուսակցական ընկեր դարձնել գյուղացուն, որպես ապատերիզ մեզանից իր թշնամի անփոփոխության մշտնջենավանացումն և, ինչպես այդ չենք կարող անել մանր արհեստավորական վարպետի նկատմամբ, որը ձգտում է հասնել իրեն՝ որպես վարպետ։ Այսպիսի մարդիկ անտեսանելիորեն են պատկանում, որոնց և թող դիմեն, սառնասիրտ նրանցից իրենց մանր տնտեսությունը փրկելու խոստումներ։ Իսկ յերբ այնտեղ նրանք գործնականապես կիմանան, թե այդ փոքրուն ֆրազներն տակ ինչ և թաղված և ինչ յեղանակներ են նախատում այն ջանքերը, որոնց հնչյունները թնդում և անտեսանելիական յերկինքը, նրանք այն ժամանակ մշտապես աճող յուզությամբ կհամոզ-

վեն, որ ի վերջո մենք ավելի վստահելի մարդիկ ենք, թեև պակաս խոստումներ ենք տալիս և նրանց փրկությունը բոլորովին այլ ուղղությամբ ենք փորձում։ Ցեքեր ֆրանսացիներին վիճակված լինեը, ինչպես այդ տեղի ունի մեր նկատմամբ, գործելու անտիսեմիտական աղմկարար դեմագոգիայի պայմաններում, նանտի սխալները նրանք դժվար թե կատարեին։

Արդ, ինչ դիրք ենք բռնելու մանր գյուղացիության նկատմամբ։ Նրա հետ ինչպես պետք և վարվենք այն որը, յուրը պետական իշխանությունը կանցնի մեր ձեռքը։

Նախ՝ անպայման ճիշտ և ֆրանսական ծրագրի այն կետը, համաձայն որի մենք նախատեսում ենք մանր գյուղացու անխուսափելի կործանումը, սակայն բնավ կոչված չենք արագացնելու այդ կործանումը մեր միջամտությամբ։

Ցավ յուրքրորդ՝ նույնքան ակնհայտ է, որ պետական իշխանությունը մեր ձեռքն անցնելուց հետո մենք չենք կարող մտածել այն մասին, որ մանր գյուղացին բռնի կերպով սեփականազուրկ արվի (անկախ նրանից, թե դրա համար նա կստանա վարձատրություն թե վոչ), ինչպես այդ ստիպված ենք անելու խոշոր կալվածատերերի նկատմամբ։ Մանր գյուղացու նկատմամբ մեր անելիքն ամենից առաջ այն է, որ նրա մասնավոր սեփականությունը և մասնավոր սեփականությունը վերածենք ընկերակցականի, ընդվզում այդ կատարենք վոչ թե բռնի կերպով, այլ որինակի միջոցով և այդ նպատակի իրականացման համար պահանջվող հատուկ ոգնություն։ Իհարկե, այդ ժամանակ մեր տրամադրության տակ բավականաչափ միջոցներ կլինեն, որպեսզի գյուղացուն ապահովենք ոգուտներ, վա-

ռոնք արդեն ազգությունից դուրս պարզ պիտի լինեն։

Արդեն մոտ 20 տարի առաջ այս տեսակ պրոմեթեր եկին մշակել Դանիայի սոցիալիստները, որոնց հաջողվեցավ միայն մի խակամեն քաղաք կա—Կոպենհագենը,— և որոնք ուրեմն այդ քաղաքից դուրս կարող են պրոպագանդ մղել միայն գյուղացիների շարքերում։ Մի գյուղ կամ մի գյուղացիները — Դանիայում կան խոշոր թվով անհատական սեփականություններ— իրենց հողամասերը պետք և միացնեին և մի խոշոր կալվածք դարձնեին, ընդհանուրի հաշվով մշակեին և արդյունքը բաշխեին համաձայն յուրաքանչյուր մասնակցողի հողամասի, մուծած գումարի և թափած աշխատանքի։ Դանիայում մանր հողատիրություն միայն յեկրարդակն դեր և կատարում։ Բայց յեթե փորձենք այդ գաղափարն իրագործել մի յեկրում, որտեղ տիրապետում են թզուկային հողամասերը, ապա կգտնենք, որ վերջինները միացնելու և միացված ընդհանուր հողամասի վրա խոշոր տնտեսություն կազմակերպելու դեպքում մինչ այդ զբաղված աշխատուժերի մի մասն ազատվի և դատարկվի։ Խոշոր արտադրության զբաղվոր առավելությունների մեկը հենց աշխատանքի այս խնայումն է։ Այդ. աշխատուժերի համար զբաղմունք գտնելու յերկու ճանապարհ կա։ Կամ գյուղացիական ընկերություններին լայնածավալ հողամասեր են տրամադրվում կարելով այդ վերջինները հարևան խոշոր կալվածքներից, կամ թե նրանց տրամադրվում են միջոցներ ու ասեղծվում պայմաններ ոժանդակ արդյունաբերական աշխատանք կազմակերպելու՝ ըստ հնարավորության և առավելապես սեփական գործածության համար։ Յերկու դեպքում երկրագործ համար ավելի բարելավված տնտեսական դրություն և ասեղծվում և միաժամանակ ընդհա-

նուր հասարակական գործունեության ապահովման և անհրաժեշտ ազդեցությունը՝ գյուղացիական ընկերությունն աստիճանաբար ավելի բարձր ձևի փոխանցելու և ամբողջ ընկերության, ինչպես և նրա առանձին անդամների իրավունքներն ու պարտականությունները հավասարեցնելու խոշոր հասարակական կոլեկտիվի (der grossen Gemeinschaft) մեջ մտնող մյուս ճյուղերի անդամների իրավունքներին և պարտականություններին։ Այս ծրագրի կիրառումը ոչյալ ամեն մի առանձին դեպքում կախված կլինի համապատասխան տեղային պարագաներից և այն պայմաններից, որոնց ցում մենք կգրավենք հասարակական իշխանություն։ Մենք, կարող ենք պատանել, որ հնարավորություն կունենանք այդ ընկերություններին դեռ ավելի լայն ոգուտներ ընձեռել, որինակ, նրանց ամբողջ հողային պարտքը շատ ցածր տոկոսներով հանձնել պետական բանկին, խոշոր արտադրություն կազմակերպելու համար ավանաներ բաց թողնել հասարակական ծիջոցներից (ավանաները վոչ անպայման և գլխավորապես փողով, այլև անհրաժեշտ պետությունով—մեքենաներով, պարարտանյութերով և այլն) և դեռ ուրիշ ոգուտներ։

Այս ամենը կատարելով, նպատակ և մտադրություն, որ այսոր և առաջիկայում մեր գլխավոր խնդիրն և գյուղացիներին հասկանալի դարձնել, որ նրանց սեփականությունը, նրանց առևտուրն ու հաղորդությունը մենք կարող ենք փրկել ու պահպանել միայն մի ճանապարհով—վերածելով նրանց սեփականությունն ընկերակցական սեփականության և նրանց արտադրությունն՝ ընկերակցական արտադրության։ Ինչ որ հենց անհատական սեփականությունով պայմանավորված անհատական

անտեսաբիլությունն է, որ գյուղացիներին մղում է դեպի կործանում։ Ինքնին երևանը հատատարին պաշտպանելն իրենց անհատական արտադրությունը, անից ու տեղից անխուսափելիորեն կարտաքսվեն, երանց արտադրությանն հնացած յեղանակը դուրս կմղվի կապիտալիստական խոշոր արտադրության կողմից։ Այս և իրերի դրությունը մեզ ահա մենք հանդես ենք գալիս և գյուղացիների համար ստեղծում հնարավորություն՝ խոշոր արտադրության կազմակերպելու։ Ոչ թե կապիտալը, այլ իրենց սեփականն, ընդհանուր հաշվով։ Ամենևին չի կարելի գյուղացիներին հասկացնել, որ այս ծրագրի կիրառումը երանց սեփական շահն է, երանց փրկության միակ միջոցն է։

Ոչ այստեղ և ոչ յերբեք մենք չենք կարող ասել գյուղացիներին խոստանալ՝ կապիտալիստական արտադրության դեմ պայքարելու ուժերի հանդեպ պահել երանց անհատական սեփականությունը և անհատական արտադրությունը։ Երանց մենք կարող ենք միայն խոսք տալ՝ բոլոր կերպով, հակառակ իրենց կամքի երանց գյուղային հարաբերությունները չմիջամտել։ Այնուհետև մենք կարող ենք հոգալ այն մասին, որ պետք կապիտալիստների և խոշոր կալվածատերերի կողմից ընդունված գյուղացիների մղվող կռիվը արդեն այստեղ հնարավորություն չտվի պակաս անարդարացի միջոցներով մղվի և որպեսզի շատ հանգիստ տեղի ունեցող արդյունքներ ու. կենդանությունը հնարավորություն չտվի արդեն։ Ամենայն այդ բանը մեզ միայն բացատրելի դեպքերում կհաջողվի։ Ոչ որ չի իմանում, թե արտադրության կապիտալիստական յեղանակը զարգացած պայմաններում վերանալ և փոխվում ապրանքությունը և որտեղից են ակսում խորհրդությունն ու. կենդանությունը։ Բայց միշտ էլ մեծ ապրանքություն կանի

այն հանգամանքը, թե արդյոք հասարակական իշխանությունը կնդեքիչների կողմն է բռնում, թե կնդեքվողների։ Իսկ մենք վճռականորեն մանր գյուղացու կողմն ենք կանգնած. մենք նրան ցույց կտանք ամեն մի հնարավոր ոգնություն, վորպեսզի նրա վիճակն ավելի տանելի դարձնենք, վորպեսզի ավելի դյուրին դարձնենք նրա՝ ընկերակցության անցնելը, յեթե նա կորոշի այդ քայլն անել, վորպեսզի նրան իր փոքրիկ հողաբաժնի վրա նույնիսկ ավելի յերկար մնալու հնարավորություն տանք, յեթե նա դեռ չի կարողանա ընկերակցության անցնելու վորոշումն ընդունել։ Մենք այդպես կվարվենք վոչ միայն այն պատճառով, վոր ինքնաշխատ մանր գյուղացուն իրոք մեզ պատկանող ենք համարում, այլև հաշվի առնելով մեր անմիջական կուսակցական շահը։ Ինչքան ավելի մեծ կլինի այն գյուղացիների թիվը, վորոնց մենք կփրկենք պրոլետարիատի շարքերը գլորվելու անխուսափելիությունից, վորոնց ուրեմն կկարողանանք մեր կողմը դրավել դեռ վորպես գյուղացիների, այնքան հասարակական հեղաշրջումն ավելի արագ ու ավելի հեշտ կկատարվի։ Մեզ համար չի կարող ձեռնտու լինել, յեթե մենք այդ հեղաշրջումը կատարելու համար սպասենք մինչև այն որը, յերբ կապիտալիստական արտադրությունն ամենուրեք կհայտնաբերի իր զարգացման վերջին հետևությունները, յերբ արդեն վերջին մանր արհեստավորը և վերջին մանր գյուղացին ևս կապիտալիստական խոշոր արտադրությանը զոհ գնացած կլինեն։ Այն նյութական պոհողությունները, վոր այս իմաստով կարվեն հասարակական միջոցներից հոգուտ գյուղացիների, բուրժուական քաղաքականության անսակետից կարող են յերևալ լոկ վորպես դեն շպրտած փող, այնինչ

դրանք մի սքանչելի ներդրում են նշանակում, քանի որ դրանց շնորհիվ թեթև կթնացվեն տասնապատիկ ավելի խոշոր գաղափարներ՝ ընդհանրապես հասարակության վերակառուցման համար պահանջված ժամանակից։ Հետևապես, այս իմաստով դյուրացիների նկատմամբ մենք կարող ենք շատ ազատամիտ (liberal) լինել։ Այստեղ մտերմամտությունների մեջ մտնելը և այդ ուղղությամբ փորձ առաջարկելը տեղին չեն։ Ներկա գիրքում խոսքը վերաբերում է միմիայն ընդհանուր հիմնական գծերին։

Այստեղից հետևում է ուրեմն, որ ոչ միայն կուսակցությանը, այլև հենց բուն՝ մանր դյուրացիներին մենք չեկբենք կարող ավելի վատթար ծառայություն մատուցել, քան յեթե մեր խառաուեմներով նրանց շարքերում դնենք խարուսիկ հույսեր առաջացնելինք այն մասին, որ թզուկային հողային սեփականությունը մատչելի են անակնարեն պահպանել։ Այդպես որոշելով, դյուրացիներին առաջ մենք ուղղակի փակած կլինեինք նրանց ազատագրման ճանապարհը, իսկ կուսակցությունը բարոյապես կատարյալ մինչև աղբակարար անտեսությամբ մոլորվածը։ Ընդհակառակը, մեր կուսակցության պարտականությունն է՝ դյուրացիների մեջ միշտ և անընդհատ պարզ անակնարկել այն մասին, որ կապիտալիզմի տիրապետության պայմաններում նրանց դրությունը քացարձակապես անհուսալի է, որ բացարձակապես անհնարին է պահպանել նրանց թզուկային սեփականությունը, որտեղ այդպիսին, նրանց մեջ բացարձակ համոզմունք հաստատել այն մասին, որ խոշոր կապիտալիստական արտադրությունը կանցնի նրանց անզոր ու հնացած մանր արտադրության վրայից և այն կեղծի, ինչպես

յերկաթուղու գնացքը ճոմուժ և մի ձեռնասայլ։ Այդպես վարվելով, մենք գործած կլինենք հաստաձայն անհասկանալի զարգացման անխուսափելի որոնքներին, իսկ ինքն այդ զարգացումը գյուղացիների գլուխներում լայն տեղ կբռնա մեր խոսքերի համար։

Սակայն ներկա հարցը յես չեմ կարող թողնել, չբացատրելով իմ համոզմունքն այն մասին, որ Նանսի ծրագրի հեղինակները ևս եյակոնում ինձ հետ միասին միևնույն տեսակետին են։ Նրանք այն աստիճան կորուսյալներ են, որ չեն կարող չդիտակցել, որ այժմ թզուկային հողաբաժիններով ծածկված ամբողջ տարածությանը ևս վիճակված և ընդհանուրի սեփականության վերածվելու։ Նրանք իրենք ել ընդունում են, որ թզուկային սեփականությունը դատապարտված և վոչնչացման։ Լաֆարգի կազմած և կուսակցության ազգային խորհրդի կողմից Նանսի համագումարին ներկայացրած զեկուցումը ևս լիովին հաստատում է մեր այս կարծիքը։ Այդ զեկուցումը գերմաներեն հրատարակված և Բեռլինի «Սոցիալ-դեմոկրատիկ» ներկա 1894 թ. հոկտեմբերի 18-ի համարում։ Նանսի ծրագրի հակասություններով լի արտահայտության ձևերն արդեն վկայում են, որ նրա հեղինակները փաստորեն այն չեն ասում, ինչ որ մտադիր են ասելու։ Եվ թե նրանց ճիշտ կերպով չհասկանան և նրանց արտահայտություններն ի չարը գործադրեն, ինչպես այդ փաստորեն արդեն տեղի յե ունեցել, ապա այդ նրանց սեփական մեղքն է։ Համենայն դեպս մեր ֆրանսական ընկերները պետք է իրենց ծրագիրը մանրամասն մեկնաբանեն, իսկ կուսակցության առաջիկա համագումարը պետք է հիմնովին վերանայի այն։

Այժմ անցնենք ավելի խոշոր գյուղացիներին։ Այս-

տեղ հանդիպում ենք անցման ասոցիացիաների մի որոշակի քարտեզ, որի վրա գտնում ենք տարբեր խումբեր՝ թզուկային գյուղացուց սկսած մինչև խոշոր գյուղացին, որոնք պահպանել և իր ստրոգչ հին հողամասը և նաև նախկին գրաբար նոր հողամասերը և ձեռք բերելու Այդ խումբերի գոյությունը գլխավորապես ժառանգներին անցնող հողերի քանակներն, ինչպես և պարարքերի կուտակման ու հողերի ստիպողական վաճառքի հետևանքն են։ Գյուղի միջակ գյուղացին թզուկային գյուղացիների մեջ և ապրում, իր շահերով ու հոգսերով նրանցից նյութապես չի տարբերվում։ Հենց միայն իր անմիջական փորձը նրան կասի, թե իր նմանների քանի-քանիսն ապրելու համար գյուղացիների շարքերն են գլորվել։ Իսկ գյուղի միջակ ու խոշոր գյուղացիներն են գերակշռում և անհատական ընդհանրապես չի կարելի փարել առանց բատրակների ու բատրակատերերի, ոչնչանալ իրենց բոլորովին այլ դրությունն կա։ Գեղակոն ևս, որը բանվորական կուսակցությունն առաջին հերթին պետք և իր պաշտպանությունն տալ ստեղծ փարձու բանվորներին, այն և՝ բատրակներին, բատրակատերերին ու որամարձով աշխատողներին։ Ինքնըստինքյան հասկանալի չև, որ բանվորական կուսակցությունը չի կարող գյուղացիներին զորեն խոստումներ տալ, որոնց իրականացումը համարյա և բանվորներին փարձու ստիպում շարունակությունն։ Բայց քանի դեռ միջակ ու խոշոր գյուղացիները գոյություն ունեն, իրենց այդպիսի, առանց փարձու բանվորներ նրանք չեն կարող ապրել։ Եվ հետևապես, չնայած մենք պարզապես անիմաստ կլինենք, խոստանալով ոչնչանալ թզուկային գյուղացիների հարաբերական գոյությունը, իրենց թզուկային գյուղացիներին, ապա

մենք համարյա ուղղակի դավաճանություն կատարած կլինեինք, յեթե նույնը խոստանայինք խոշոր ու միջակ գյուղացիներին։

Այսպես ես կրկին մի զուգահեռ կա՝ համեմատած քաղաքի արհեստավորի հետ։ Թեև արհեստավորները գյուղացիներից ավելի յին քայքայվել, բայց նրանց շարքերում դեռևս կան այնպիսիները, որոնց մոտ աշակերտների հետ միասին յենթավարպետները (qesellen) իլ են աշխատում կամ թեև աշակերտները յենթավարպետների աշխատանք են կատարում։ Այդ արհեստավորների այն մասը, որը ձգտում և հավերժացնել իր արդի դրությունը, թող անցնի անտիսեմիտների կողմը, մինչև որ կհամոզվի, որ այնտեղից որևե ոգնություն ստանալ չի կարող։ Մնացած մասը, որը դիտակցում է իր արտադրության յեղանակի կործանման անխուսափելիությունը, թող անցնի մեր կողմը, սակայն նաև պատրաստ լինի հետագայում բաժանելու այն վիճակը, որն սպասում է բոլոր մյուս բանվորներին։ Խոշոր ու միջակ գյուղացիների նկատմամբ էլ նույն դիրքը պետք է բռնել։ Ինքնըստինքյան հասկանալի յե, որ նրանց բատրակները, բատրակուհիները և որավարձով աշխատող բանվորները մեզ ավելի յին հետաքրքրում, քան նրանք իրենք։ Եթե այդ գյուղացիներն իրենց արտադրության շարունակության յերաշխիք են պահանջում, նրանց այդպիսի յերաշխիք տալ մենք բնավ չենք կարող։ Այդ դեպքում նրանց տեղն անտիսեմիտների ռեակցիոն գյուղացիական միությունների և նման այլ կուսակցությունների մոտ է, որոնք հանձնյաքով ամեն ինչ խոստանում են, որպեսզի վոչինչ չկատարեն։ Արդի մոնոսպոն կյանքը մեզ հանդուրժում է նրանում, որ խոշոր ու միջակ գյուղացիները նր

անխուսափելիորեն կործանման են դատապարտված, չդիմանալով կապիտալիստական անանուխության և անդրդվելի ամրանալու ժամանակ հացի մրցմանը։ Նրանց այդ վիճակը ապացույց են հանդիսանում պարտքերի անընդհատ աճումը և իրենց՝ այդ գյուղացիների ակներև քայքայումն ամենուրեք։ Այդ քայքայման դեմ ոչինչ չեն կարող, բացի նրանից, որ այդտեղ էլ կհանձնարարեն անանուխությունների միացման միջոցով անցնել ընկերակցական անանուխությունների, որոնց շրջանակներում վարձու աշխատանքի շահագործումը ավելի ու ավելի կվերացվի և որոնք ատրճանակաբար կարելի կլինի մոցնել ազգային մեծ արտադրական ընկերակցության մեջ, որպես համաձայն իրավունքների և համատարած պարտականությունների ոժտված նրա ճյուղերը։ Եթե այդ գյուղացիները դիտակցեն իրենց արտադրության արդի յեղանակի կործանման անխուսափելիությունը և այստեղից անհրաժեշտորեն բղխող յեզրակացությունը հանեն, այդ դեպքում նրանք կգան մեզ մոտ, և մեր պարտականությունը կլինի արտադրության այդ յեղանակին անցնելը նրանց համար ևս հնարավորապես դյուրացնել։ Հակառակ դեպքում նրանց կթողնենք իրենց բախտին և կդիմենք նրանց վարձու բանվորներին, որոնց մոտ արդեն համակրություն կգտնենք։ Բոնի ուժեղությունից այստեղ էլ յերևի կհրաժարվենք, ընդվզում կարող ենք հուսալ, որ անանուխները զարգացումը նաև այդ ոլորտում խնայողության համար մատչելի կդարձնեն։

Հարցը շատ պարզ բնույթ և կրում մեր ոչ մեկ խոշոր կոլեկտիվության նկատմամբ։ Այսպես զրկած ունենք չքայքայված կապիտալիստական արտադրության հետ, որոնց նկատմամբ մեզ մի կասկած ծագել չի կարող։ Այդ-

տեղ գործ ունենք գյուղատնտեսական պրոլետարիատի մի սավառ մասասի հետ, վորի նկատմամբ մեր սեպ-ականությունը պարզ ու հենց վոր մեր կուսակցությունը տիրա-նու պետական իշխանությանը, նա խոշոր կալվածա-տերերին պետք և առանց այլևայլության սեփականա-զուրկ անել, ճիշտ այնպես, ինչպես արդյունաբերական կապիտալիստներին։ Իսկ թե արդյոք սեփականազուրկ-կումը հատուցումով թե առանց հատուցման կկատար-վի, այդ կախված կլինի գլխավորապես վոչ թե մեզանից, այլ իշխանությունը մեր ձեռքն առնելու պայ-մաններից և հատկապես այն գիրքից, վոր կբռնեն իրենք պ.պ. խոշոր կալվածատերերը։ Հատուցումը բո-լոր պայմաններում մենք ընտավ անքննադատելի չենք համարում։ Մարքսը,— վորքանն հաճախ—արտահայտել և ինձ իր կարծիքն այդ մասին, գտնելով, վոր հարցի լուծումը մեզ ամենից ածան կնստեր, յեթե հատուցման միջոցով մենք կարողանայինք ազատվել այդ ստրուկ ավազակներից։ Սակայն մեզ այստեղ դրդեցնողն այդ չեն կալվածատերերի սեփականազրկման միջոցով ընդհանուրին վերադարձրած խոշոր կալվածքները մենք կհանձնենք այդ կալվածքներն այժմ մշակող և հետո ընկերակցություններն մեջ կազմակերպվելիք գյուղատնտեսական բանվորներին, վորոնք այդ հողերից կոգտվեն ընդհանրության վերահսկողության տակ։ Իսկ ինչ վերաբերում է ոգտագործման պայմաններին, այդ մա-սին այժմ վորոշակի վոչինչ ասել չի կարելի։ Մի բան պարզ է, վոր կապիտալիստական արտադրությունը հասարակական վերածելու գործն այդտեղ արդեն լիո-վին նախապատրաստված է և կարող է կատարվել մի որվա ընթացքում, ճիշտ այնպես, ինչպես այդ պրո-ցեսը տեղ կունենա, որինակի համար, պ. Կրուպպի

կամ ոչ. Ֆոն-Հումբոլդտը գրքերումն ցնցիչ դյուրատեսությամբ ցույց ընկերակցությունները որքանակը կնամանալը նաև դեռ դիմադրություն ցույց տվող վերջին մասերը դյուրացիներին, յերբեմն նաև խոշոր դյուրացիներին մի մասին՝ ընկերակցական խոշոր արտադրության առավելությունների մեջ։

Հետևապես, դյուրատեսական բանվորների աստիճանը այդպես կարող ենք հետևանքներ բացել, որոնք նույնքան փոքրանում են, ինչքան և արդյունաբերական բանվորներին դրավող հետևանքները։ Այդ պատճառով ել Արևելյան Պրուսիայի դյուրատեսական բանվորների ներմուծը կարող է մեզ համար մի-այն ժամանակի հարց լինել, այն ել՝ շատ կարճ ժամանակի։ Իսկ յերբ Արևելյան Պրուսիայի դյուրատեսական բանվորները մեր կողմը կանցնեն, ամբողջ Գերմանիայում իսկույն ուրիշ քամիներ կփչեն։ Արևելյան Պրուսիայի դյուրատեսական բանվորների փոստորիկը կրաունոտայինը վիճակն այն գլխավոր հիմքը ել, որի վրա հանդիսում է պրուսական յունկերության տիրապետությունը և միաժամանակ առանձնահատուկ պրուսական գերիշխանությունը։ Գերմանիայում Արևելյան Պրուսիայի յունկերները՝ ամենի ու ամենի պատրաստի մեջ ընկղմվող, աղքատացող, և հաշիվ պետությունն և ժառանգող անձանց հացկատակությամբ ապրող և հենց այդ պատճառով իրենց իշխանությանն ամենի ու ամենի ուժգին կերպով կառչող այդ յունկերներն են, որոնք առանձնակ ու պահպանում են բյուրոկրատիայի և բանակի ապայությունը առանձնահատուկ պրուսական բնույթը։ Այդ յունկերների մեծաժառանգությունը, ազնվականությունը և ամբարտավա-

նության շնորհիվ է, որ պրուսական ազգության գերմանական կայսրությունը—թեև նրա անխուսափելիությունը մեր օրերի համար, որպես ազգային միության այժմ միակ հնարավոր ձևի, կատարելապես ակներև է—որ այդ կայսրությունը յուրքրին ներսում այնքան տակի յե դարձել, իսկ արտաքինում—չնայած իր փառավոր հաղթանակներին, այնքան քիչ հարգանքի արժանի։ Այդ յունկերների հզորության հիմքն այն է, որ հին պրուսական յոթի գավառներն ընդգրկող բովանդակ տարածության վրա, այսինքն կայսրության ամբողջ տարածության համարյա մի յերրորդ մասում, նրանց ձեռքում է կենտրոնացած հողային սեփականությունը, որից այդտեղ ըստ է նրանց հասարակական ու քաղաքական հզորությունը։ Ընդվորում նրանք իշխում են ոչ միայն հողային սեփականության վրա, այլ իրենց ձեռքում կենտրոնացած շաքարի ու ապիրտի գործարանների միջոցով—նաև այդ շրջանի արդյունաբերության կարևորագույն ճյուղերի վրա։ Գերմանիայի մնացած մասերում ոչ խոշոր կալվածատերերի և ոչ խոշոր արդյունաբերողների համար այդքան նպաստավոր պայմաններ գոյություն չունեն։ Սրանցից ոչ առաջիններն և ոչ յերկրորդներն իրենց արտադրության տակ մի այդպիսի ամբողջական թագավորություն չունեն։ Սրանք ցրված են առանձին տարածությունների վրա և հանում են տնտեսական և քաղաքական գերիշխանության մրցում են մեկ մեկյանց հետ և թե իրենց շրջապատող հասարակական այլ տարրերի հետ։ Սակայն պրուսական յունկերների այդ տիրապետությունն ավելի ու ավելի մեծ չափերով կորցնում է իր տնտեսական պատվանդանը։ Չնայած պետության կողմից յեղած ամեն տեսակի ոգ-

նությունն (իսկ Ալբերտիին II-ից սկսած այդ ողնությունը յուրահատկանում ամեն մի նորմալ բյուջեյի մասն է կազմում), նրանք ևս ընկղմվում են պարտքերի մեջ և ապրատանում, անգործ լինելով դիմադրելու այդ արագընթաց ենթգվող յուրահատկությունը դեռ կարողանում է ջրի յերեսին մնալ, շնորհիվ մի քանի զյուղատնտեսական բանվորների փոստերին կիսաճորտային դրությունը, մասամբ արքայորդիական արհեստագրություն և սովորության կողմից և մասամբ հնարամտորեն զարգացնում այդ բանվորներին անասնական շահագործման։ Տարածեցեք այդ բանվորների շարքերում սոցիալ-դեմոկրատական գաղափարների սերմերը, նրանց մեջ անվստահություն և միաբանության հատատանցը, մասամբ կարողանան պաշտպանել իրենց իրավունքները—և յուրաքանչյուրի սեփականությունը չքանում։ Այդ մեծ ռևոլյուցիոն ուժը, մասամբ Ինքնակալության համար մի նուրբ քաղաքական ոգեշնչական տարր և ներկայացնում, ինչքան-և տոտալիտար ցարիզմն ամբողջ Ցեմստվայի համար, կմնար ինչպես մի ծակած փուչիկ։ Պրուսական բանակի գլխավոր դեղերքը կլինեն սոցիալ - դեմոկրատական և դրա հետ միասին իշխանության անցնելու կլինի (Machtverschiebung), ամբողջ մի հեղաշրջում իր արդյունքում կունենա։ Ահա ինչու Արևելյան Պրուսիայի զյուղական պրոլետարներին մեր կողմը գրավելը շատ ամենի կարևոր է, քան Արևմտյան Գերմանիայի մանր զյուղացիներին և նուրբակ Հարավային Գերմանիայի միջակ զյուղացիներին մեր կողմը գրավելը։ Մեր վրեժառիկան հակառակորդը դաշնակ պետություն, Արևելյան Պրուսիայում և Այդ պատճառով էլ կատարյալ ինքնությունը և յուրահատկությունը ձևաք կանեն ամեն մի միջոց, որպեսզի գրկեն մեզ այդպես մեծագույն գործելու հնարա-

վորությունից։ Եթե յեթե մեր կուսակցության ապրանքը խափանելու համար—ինչպես մեզ ապառնում են—կդիմեն նոր բռնի միջոցների, ապա այդպես կվարվեն ամենից առաջ այն նպատակով, որ Արևելյան Պրուսիայի գյուղական պրոլետարիատին մեր պրոպագանդից պաշտպանեն։ Դրանով նրանք մեր աշխատանքը կանգնեցնել չեն կարող։ Այդ պրոլետարիատին մենք աջակցություն կնվիրենք։

---

(104)
գին 50 կ.
А 8039

ФРИДРИХ ЭНГЕЛЬС

КРЕСТЬЯНСКИЙ ВОПРОС ВО ФРАНЦИИ И ГЕРМАНИИ

Армпартиздат, Ереван

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
FL0044682